

Ташалиева Мукарам Мурзакуловнанын “Памир өрөөнүндөгү кыргыздардын үйлөнүү тою салты (XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башы)” деген темадагы, 07.00.07 – Этнография, этнология жана антропология адистиги боюнча тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын издени алуу үчүн жазган диссертациялык иши жөнүндө расмий оппоненттин

ПИКИРИ

Ушул күнгө чейин памир кыргыздарынын тили, фольклору, материалдык маданияты, саясий тарыхы тууралуу кыргыз жана чет элдик окумуштуулардын ондогон илимий-теориялык, ошондой эле илимий-популярдуу эмгектери жарык көрдү. Анткен менен, алардын рухий маданияты, айрыкча, каада-салты, үрп-адаты тууралуу атайын колго алынган монографиялык изилдөөлөр али жарала элек болучу. Кыйла кең аймакта – Ооганстан, Тажикстан, Кытай мамлекеттерине караштуу чөлкөмдөрдө, бири-бирине окшобогон, ал турсун карама-каршы коомдук-экономикалык, коомдук-маданий шарттарда өмүр өтөп жатышса да, ушул кезге чейин өздөрүнүн этномаданий жалпылыктарын, салттуу маданият салааларынын эң көөнө катмарларын жандуу сактап келе жаткан памир кыргыздарынын салт-санаа, үрп-адаттарынын ар бир көрүнүшүн, алардын ареалдык өзгөчөлүктөрүн чыныгы академиялык усулда, тереңдете изилдөө зарылдыгы алда качан бышып жетилгендиги талашсыз. Бул жагынан алганда, диссертациялык иш үчүн тандалып алынган теманын **актуалдуулугунда** шек жок. Айрыкча, изилдөөнүн калк эң жыш жайгашкан жерлердин бири болгон Мургап (Нургап) өрөөнүндө жашаган кыргыздардын үйлөнүү салтын этнографиялык жактан талдоого алууга арналып жаткандыгы анын актуалдуулугун андан бетер арттырып турат.

Диссертацияда айтылган илимий көз караш, чыгарылган корутунду жана сунуштар бай этномаданий, болгондо да, талаа материалдарына таянуу менен иштелип чыгылган. Диссертанттын көз карашы жана чыгарган бүтүмдөрү өз алдынчалыгы, кайсы бир окшош изилдөөлөрдүн таасири алдында калбагандыгы, даяр шаблондорду эрчибегендиги менен айырмаланып турат.

Изилдөөдө автордун жекече жетишилген негизги натыйжалары жана алардын жаңылыгы тууралуу сөз болгондо, биринчи иретте, бул изилдөөнүн эч бир илимий долбоор, коллективдүү изилдөө менен байланышы жок, автордун

өзүнүн жеке демилгеси жана жеке изилдөөчүлүк иш аракеттеринин жыйынтыгы экендигин атайын белгилөө шарт. Диссертациянын илимге алып келген **жаңылыгы**, биринчи иретте, анын бүгүнкү күнгө чейин изилдөөчүлөргө белгисиз калып келген фактологиялык материалдарды илимий айлампага киргизгендигинде турат. Диссертант, болгондо да, этнография илиминин негизги таянычы, азыгы болгон жаңы талаа материалдарын жыйнап, системага салган, ошондой эле топтолгон артефакттардын памир кыргыздарынын коомдук турмушундагы ордун ачып берүү аракетин жасаган.

Диссертацияда жүргүзүлгөн талдоо, айтылган ой, чыгарылган корутундулар талаа материалдарынан алынган жандуу мисалдар менен тастыкталган. Изилдөөнүн **булактык негизи** бай жана ага таянып чыгарылган корутундуларды ишенимдүү десе болот.

Автор өз ишинин **илимий-практикалык мааниси** жөнүндө сөз болгондо анын жыйынтыктары менен жоболорунун лекциялык курстарды иштеп чыгууда, илимий изилдөөлөрдү жазууда колдонулушу, “илимий-практикалык маалымат катары” көмөк көрсөтүүсү мүмкүн экендигин гана айтуу менен чектелген. Буга автордун жыйнаган талаа материалдарынын кыргыз этнографиясынын маалымат базасын кызыктуу, кайталангыс артефакттар менен байыта ала тургандыгын да кошумчалоого болот.

Диссертацияда айтылган ой корутундуларды илимий чөйрөдө талкуулап, кесипкөйлөрдүн сынынан өткөрүү, же **апробациялоо** жагы да колго алынган. Качан, кайсы жерде, кандай илимий жыйында билдирүү катары сунулуп талкууга алынгандыгы ачык жазылбаса да, тема боюнча жарыяланган эмгектеринин тизмесине караганда, автордун көз караш, пикир, корутундуларын илимпоздордун назарына сунуу ареалынын кыйла кенен экендигин корүүгө болот.

Диссертациялык иштин түзүлүш, көлөм, илимий аппараттар менен шөккөттөлүш жактары да кандидаттык диссертацияларга коюлуп келген талаптарга жана расмий стандарттарга ылайык келет.

Диссертациялык иштен орун алган айрым **мүчүлүштүктөр** тууралуу да айтпай коюуга болбойт. М. Ташалиеванын сөз болуп жаткан диссертациялык иши өз алдынча жазылган этнографиялык изилдөө катары, көптөгөн артыкчылыктарга

ээ болуу менен бирге, айрым бир талаштуу, тактоону талап кылган, ишти илимий айлампага толугу менен киргизүүнүн кийинки этаптарында түзөтүлүшү зарыл болгон учурлардан да куру эмес. Алар төмөнкүлөр:

1. Айрым *термин* жана *түшүнүктөрдүн* колдонулушу талаш туудурбай койбойт. Алсак, адегенде эле, диссертациянын **“Памир өрөөнүндөгү кыргыздардын үйлөнүү тою салты”** деген аталышынан орун алган эки сөз айкашы көзгө урунат.

Биринчиден, “Памир өрөөнүндөгү кыргыздар” деген аталыштын илимий-терминологиялык сыпаты, мааниси күмөн жаратат. Бул сөз айкашын оозеки речте, илимий тактык менен терминологиялык конкретүүлүк талап кылынбаган, жай кырдаалда *памир кыргыздары* деген терминдин ордуна колдонулушу мүмкүн. Илимий адабияттарда жана турмушта эки терминдин: *памир кыргыздары*, же *сары-кол кыргыздары* деген аталыштардын өзгөчө активдүү колдонулуп келгендиги баарыга маалым. Алгачкысы (*памир кыргыздары*) – илим изилдөөчүлөр тарабынан колдонулган илимий термин; экинчиси (*сары-кол кыргыздары*) болсо – жергиликтүү элдин өзүн-өзү атоо практикасынан келип чыккан этностук ысым (самоназвание). Диссертациялык иштин аталышында ушул эки терминдин бири колдонулган болсо, айтылып жаткан ой дагы тагыраак жана жеткиликтүү боло беле деген ойдомун. Келечекте, бул диссертациялык иштин текстин монография түрүндө жарыялоого даярдоо учурунда, мына ушул жагдайдын сөзсүз эске алынышын сунуштаар элем.

Экинчиден, “үйлөнүү тою салты” деген сөз айкашы да кыргыз тилинин грамматикалык нормасына толук дал келбейт. Бул сөз айкашын орус тилиндеги “свадебные обряды” деген терминдин кыргызча сөзмө-сөз котормосу экендигин эсепке алуу менен гана туура түшүнүүгө болот.

Памир кыргыздарын, же саркол кыргыздарын **этностук кыргыздар** деп атоо да талаш туудурбай койбойт. Ал кыргыздардын жергиликтүү калк экендиги, болгонда да, ошол кеңири аймактын экосистемасын өзгөрткөн, адам жашоого ылайыкташтырган автохтондуу тургундар экендиги тарыхый изилдөөлөрдөн белгилүү.

2. Диссертациянын текстинен тилдик-стилистикалык мүчүлүштүктөрдүн орун алгандыгын көрүүгө болот. Этнологиялык изилдөөлөрдү жазуунун илимий

стили иштелип чыгып, толук калыптанып бүтө электигинен улам, кыргыз тилинин стилистикалык каражаттарын ар бир изилдөөчү өзүнүн жеке табитине, тилдик угумуна, тил менен иштөө тажрыйбасына жараша колдоно берүүсү мүнөздүү көрүнүш бойдон калып келет. Диссертант М. Ташалиева да бул агымдан сыртта калган эмес. Алсак, “Ар бир элдин салттуу маданиятын үйрөнүү жыл өткөн сайын татаал жана түшүнүүгө жеңил эмес болууда” (3-бет) деген сүйлөмдү жоромолдоо жолу менен гана түшүнүү мүмкүн.

3. Талкууланып жаткан диссертациянын мүнөздүү мүчүлүштөрүнүн бири – кайталоолор. Диссертациядагы көптөгөн кайталоолордун булагы – диссертацияга коюлган талаптар экендигин айтышыбыз абзел. Диссертациялык иштин алгачкы эки бабын трафареттештирүү кайталоонун негизгии булагы экениги көрүнүп турат. Мисалы, иштин киришүү бөлүмүндө айтылган ойлорду кийинки эки бапта кайталоо мажбурияты келип чыккан.

4. Диссертациялык иштин хронологиялык чектери “XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башы” деп белгиленгендиги үчүн анда ретроспективдик, диахрондук мамиле алдынкы планда болушу керек эле. Тилекке каршы, диссертациялык иште жыйналган материалдарды синхрондук сыпаттоо усулунун колдонулушу басымдуу орунду ээлейт. Реконструкция маселеси толук ишке ашкан деп айтууга мүмкүн эмес. Бирок, реконструкция жасоо үчүн зарыл болгон талаа материалдарынын жыйналып, системага салынгандыгы кубаттоого татыйт.

Реконструкция жөнүндө сөз болуп калган соң, ушул жерден бир мисал келтире кетүүнүн жөнү бар деп ойлойм. Диссертант туура белгилегендей, үйлөнүү тою – коомдук милдети аткарган жыйын. Ал XIX кылымдын аягы XX кылымдын башында тоолуу, кеңири аймакта чачкын жашаган кыргыз урууларынын башын бириктирүүчү, тууганчылык байланыштарды бекемдөөчү, адамдарды бири-бирине жакындатуучу, жеке адам менен бирге жамааттын этномаданий деңгээлин сыноочу, адамдар арасында өз ара маалымат алмашууну камсыздоочу, салт-санаа компоненттеринин жандуулугун сактап туруучу, комплекстүү иш чара болгон.

Диссертант адамдардын тойго жигердүү, колдон келишинче толук катышуусу керек экендигин бир нече жолу белгилеген. Бул – той өткөрүү салтынын өзөктүү маселелеринин бири. Берилген маалымдаатарга караганда,

азыркы кезде чакырылгын кишилердин көпчүлүгү келген соң, той расмилерин аткаруу иштери баштала берет. Ал эми мурунку кездерде, диссертацияда көрсөтүлгөн мезгил аралыгында, тойго **ар бир инсан** чакырылган жана **бардык жарандар толук** келип бүтмөйүнчө той башталган эмес. Той өтүп жаткан күнү той ээсинин социалдык мартабасы эске алынган эмес. Тойго ар бир инсан башкалар менен бирдей статуста келип катышууга мажбур болгон. Тойго келбей коюу үчүн бир гана себепке таянуу салттуу көрүнүшкө айланган – эгерде кимдир бирөө той ээсине кандайдыр бир себептен улам тарынып калган болсо, ал тойго келбей коюп, тойдун башталбай, кээде өтпөй калышына себеп болгон. Мындай учурда, той берип жаткан киши хан болуп, тарынган адам чабан болсо да, той ээси андан кечирим сурап, айыпка жыгылгын. Тарынычты жазуунун расмилери жасалып, топоздун куйругунун кылы кыркылган соң (чыбык кыркуу расмисинин аналогу), бул тарыныч унутулуп, эч качан кайрадан козголгон эмес. Демек, мурдагы убактарда тутунулган “тойго бири калбай келип катышуу” принциби азыр “жигердүү катышуу” принцибине айланган, көчмөн мыйзамын жаңы тарыхый шарттар деформацияга дуушар кылган.

Же болбосо, *жуучулук* кылуу, тойдогу *өлөң* айтуу жөрөлгөлөрүнүн ушу тапта кыйла жөнөкөйлөшкөндүгүн көрүүгө болот. Бул жөрөлгөлөрдү реконструкциялоо абдан кызык корутундуларды чыгарууга сөзсүз мүмкүндүк бермек. Ал корутундулар өз кезегинде, сары-кол кыргыздарынын, кененирээк алсак жалпы эле памир кыргыздарынын, андан да кененирээк алсак, кыргыз жана жалпы түрк этнология, этнолингвистика жана этнофилософиясын изилдөөдө таяныч болуп бермек.

5. Диссертанттын эркине баш ийбеген, сырткы таасирлерден улам келип чыккан кемчиликтердин болушу өкүнүчтүү. Мисалы, диссертацияны баптарга жана параграфтарга бөлүүдө эч нерсе менен түшүндүрүүгө мүмкүн болбогон, жасалма мүчүлүштүктөргө күбө болобуз. Мисалы, диссертациянын 2-бабынын аталышы менен ушул эле баптын 2-параграфынын аталышы бип-бирдей. Дал ушундай эле көрүнүш 3-бапта да кайталанган. Бул абалдын да иштин кийинки этаптарында сөзсүз эске алынышын каалаар элем.

Жогоруда айтылган кемчиликтер диссертациялык иштин жалпы деңгээлине, албетте, терс таасирин тийгизбей койбойт. Анткен менен, изилдөөнүн

концептуалдык негизин, илимий-теориялык жана практикалык маанисин, андагы автордун өз колу менен жыйнап илимий айлампага киргизген талаа материалдарынын илимий кунун жокко чыгара албайт.

Корутундулап айта турган болсом, Диссертациялык иш автордун кыргыз этнографиясынын актуалдуу маселелеринин бирине арналып, өз алдынча, жогорку илимий-теориялык деңгээлде аткарылган, бүткөн изилдөө иши болуп саналат. Диссертациянын акыркы үч бабындакы сары-кол кыргыздарынын үйлөнүү тою, андан мурда жана кийин жасалган салттуу жөрөлгөлөрдүн ырааттуу сыпатталышы зор илимий жана практикалык мааниге ээ.

Ошентип, диссертант Ташалиева Мукарам Мурзакуловнанын корголуп жаткан диссертациялык иши Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы Жогорку Аттестациялык Комиссиясынын кандидаттык диссертациялар үчүн койгон талаптарына толук жооп берет жана ал **07.00.07 – Этнография, этнология жана антропология** адистиги боюнча *тарых илимдеринин кандидаты* окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

Изденүүчүнүн мындан кийинки илимий жолунун байсалдуу, өнүмдүү, натыйжалуу болушун каалоо менен, сары-кол кыргыздарынын этномаданиятын изилдөө жумуштарын мындан ары да уланта берүүсүн, ал эми анын корголуп жаткан диссертациялык ишинин монография түрүүндө жарыяланып, изилдөөчүлөрдүн кеңири катмарына жеткирилишин сунуштаар сунуштаар элем.

Расмий оппонент:

Кайыпов Сулайман Турдуевич,

“Манас” жана Ч. Айтматов улуттук академиясынын башкы илимий кызматкери, тарых илимдеринин доктору.

Э-дареги: sulayman_kayipov@hotmail.com

26-апрель, 2021-ж.

Бишкек ш.

С. Т. Кайыповдун колун тастыктайм
“Манас” жана Ч. Айтматов Улуттук академиясы

Каррлар бөлүмү
Башкы адис

Абдулжамалова М.М.

Вх.04-8/26

Уз. секр ДС 07.21.2028

А/з